

Google keresés

 Web Kerikata.hu

Google Hirdetések

Rendszer és tudás

— Tudományrendszerezés, tanulmánytervek a középkori iszlám világban —

(MTA-PAB, neveléstörténeti felolvasóülés, Pécs, 1997. október 17.)

és

(Iskolakultúra, 1997/10., 110-114. o.)

© 1997 Ambrus Attiláné Dr. Kéri Katalin egyetemi docens

Az iszlám és a tudás

Nehezen lehet megérteni az iszlám vallás gyors terjedését, az iszlám kultúra felfutását úgy, hogy nem vizsgáljuk a korabeli nevelés történetét, az arabok tudáshoz, tudományokhoz való viszonyát. A 7. században, amikor Mohamed próféta fellépett, a mindössze néhány jelentősebb városközponttal rendelkező, elsősorban sivatagi nomád törzsekből álló arabságot kellett egységbe kovácsolnia. Bár az egység megvalósítása politikai értelemben véve sohasem sikerült maradéktalanul, a Korán és a prófétai hagyományok nyomán meginduló iszlám hódítások magas szintre emelték a harcra szövetkezett törzsek kultúráját. Alig 200 évnyi időre volt szükség ahhoz, hogy a perzsa, szír, görög, indiai és egyéb népek jelentős tudásainak műveit arabra fordítsák, a keleti bölcsesség cseppjeit felszívják és – számos esetben – továbbfejlesszék a muzulmánok.

A kitarító tanulás, az állandó ismeretszerzés a vallásos érzés kialakításának alapfeltétele (*volt*) az iszlám világban: minden hithű muzulmánnak Mohamed útmutatásai alapján tanulnia kellett, hiszen a próféta szavaival maga Allah nyilvánította ki akaratát. A Koránban számos helyen olvasható a tudás, a tanulás, a tanítás méltatása. Például az alábbi gondolatok: „Allah annak adja a bölcsességet, akinek akarja. Akinek pedig bölcsesség adatik, annak nagy jó adatott.” (Korán 2, 296) és

„Hirdess Urad nevében, aki teremtett,
vérrögből teremtette az embert.
Hirdess! A te Urad a legnagyobb,
aki íróttal tanított,
megtanította az embert arra, amit nem tudott.”

(Korán 96, 1-5.)

Minden igazhitűnek tanulnia kellett az olvasást és a betűvetést. A Korán szavai összecsengtek a Hadith részleteivel is, amelyek arról szóltak, hogyan gondoskodott Mohamed arról, hogy követői megtanuljanak írni-olvasni. A tudományok ismerete megbecsülést biztosított a művelt embereknek. „Keressétek a tudást a bölcsőtől a sírig..., Kínába is menjetek el érte, ha kell” – idézték gyakran Mohamed szavait. Ibn Jayr egy művében az alábbi hagyományokat ajánlotta olvasói figyelmébe: „Nincs fontosabb Allahnak, mint egy olyan ember, aki megtanult egy tudományt (*ta 'allama 'ilman*), és azt másoknak is megtanította. (...) Ha Allah csak egy tudós ember felé vezérli utadat, jobb az neked, mint az egész világ.”^[1] Allahot gyakorta említették al-'Alim"-ként, ami annyit tett: aki tud.^[2] Az eleinte szóban, majd írásban is továbbadott ismeretek eredetiségét úgy próbálták garantálni és ellenőrizhetővé tenni, hogy Mohamed prófétaig visszavezetve életrajzi lexikonokat készítettek azokról a személyekről, akik az iszlám világban tanítókként felléptek. Ezekben a lexikonokban feltüntették, hogy ki, kitől, mikor, mit tanult.

A koranikus (alapfokú) oktatás

A muzulmán gyerekek tanulmányaikat a Korán szövegeinek megismerésével kezdték, és kezdik ma is. Ez nem csupán valamiféle ájtatos cselekedet volt a középkorban, hanem bevezetés az iszlám kultúrába, amelynek keretei között közösségi emberré kellett válniuk, megismerve a vallási, jogi, erkölcsi normákat.^[3]

Az alapfokú muzulmán iskolákban tehát a tanítás a Korán nyelvén nyugodott, jóllehet, a tanárok és tanítványaik megértették és magyarázni is tudták a z egyes helyi dialektusban írott szöveget. A szövegek szóbeli átadásához, a szép és helyes felolvasásukhoz már a Próféta kortársai elkészítették a „ductus”-nak nevezett segédleteket, és megszületett egy ma is létező muzulmán tudomány, az olvasmányok tudománya.^[4]

Az arabok a Korán nyelvéről azt tartották, hogy a legszebb nyelv a világon, hiszen Allah e nyelven szólt az emberiséghez. E vélekedés arra ösztönözte az arab tudósokat, hogy folytonosan bizonygassák nyelvük nyelvészeti és stilisztikai fölényét más nyelvekkel szemben, amely egyben vallásuk felsőbbrendűségét is jelentette számukra.^[5] Ez több zsidó és keresztény szerzőt arra ösztönözött, hogy saját nyelvének szépségét méltassa. (A zsidó Mosé ben Ezrá például a Biblia héber nyelvű szövegeinek esztétikai értékét emelte ki, a katalán nyelv nagyszerűségét bizonyítandó pedig a mallorcai tudós, Ramon Llull írt imádságoskönyvet.)^[6]

A Szent Könyv versei klasszikus arab nyelven szólalnak meg, helyesebben szólva annak egyik alapja, a beduin költészetben használt költői koiné került felhasználásra az isteni kinyilatkoztatás lejegyzésénél. Ez a nyelv, melyet valamennyi

arab törzs megértett, ám egyik sem beszélt, mesterséges nyelvnek tekinthető, mely hosszabb folyamat során alakult ki.^[7]

Az iszlám első időszakában tehát a tudás átadásának egyetlen megbízható formája az orális tanítás volt. A 8. század végétől azonban mind többen kezdtek másolatokat készíteni a Hagymányokról, a Koránhoz írott kommentárokról és jogi szövegekről, a z írás fokozatosan fejlődött és dicsőített művészetté vált.^[8] Elkezdtek gyűjteni és másolni a tudományos szövegeken kívül a költészet alkotásait is, a preiszlamikus idők gazdag anyagából is merítve. E folyamat háttérében az a tudásvágy állott, mely Mohamed szavain alapult, a ki társait tudásra ösztönözte. A fellendülő iskoláztatást segítette a papírhasználat elterjedése, a kínaiaktól tanult papírgyártás bevezetése. Míg korábban az arabok csontokra, pálmalevelekre írtak – mely íráshordozó eszközök teljesen alkalmatlanok voltak hosszabb szövegek lejegyzésére – a papír olcsósága és szinte korlátlan mennyisége teljes mértékben kitágította az íráshasználat lehetőségeit. A kéziratok a birodalom széltében-hosszában elterjedtek, a másolói foglalkozás tízezreknek biztosított megélhetést, és a boltokban, könyvtárakban bárki hozzáférhetett az iszlám kultúra alapműveleihez. Keleten és Nyugaton egész városnegyedeket tettek ki a másolóműhelyek, valamennyi uralkodó kalligráfusok hadát foglalkoztatta, és a mecsetek mellett a könyvtárak házaik lettek a kulturális élet, az eszmecsere szinterei.

Már a korai iszlám időszakában is a tanulmányok alapját a Korán megismerése jelentette, kiegészítve a Hagymányokkal. Ez nem csupán vallásos nevelést takart – mely kétségkívül a muzulmán oktatás lényege –, de a politika, a társadalmi berendezkedés, a jog, a költészet, a nyelvtan, az etika, a számolás főbb elemeinek megismerését is biztosította. Az iszlám családtörténetéről szóló művek egyértelműen leszögezik, hogy a kisgyerekek koránikus tudományokra való rávezetése már a családon (*hárem*) belül megkezdődött, ahol anyjuk és más nőrokonaiak szóbeli tanításai alapján alkothattak képet az iszlám hitről és a főbb viselkedési és rituális szabályokról.^[9]

Az első időkben főként a gazdagabb családok gyermekeit oktatták magasabb szinten mind a keleti, mind pedig a nyugati területeken, főleg magántanítók. A 9-10. századtól kezdve azonban jelentősen megszorodott az alapfokú iskolák száma, ahol bárki tanulhatott, aki a tanítónak járó – általában csekély – járandóságot meg tudta fizetni. Mindez összefüggött annak felismerésével, hogy a muzulmán társadalomban a tanulás felemelkedési lehetőséget jelentett. A gyerekek 5-6 éves koruktól kezdték meg tanulmányaikat magántanító vezetésével, otthon, vagy a köznapai szóval kuttab-nak vagy maktáb-nak hívott nyilvános iskolában. *(Az arabok körében kötelező körülméletés általában közvetlenül megelőzte a fiúk iskolába kerülését, így az azzal kapcsolatos örömnapp egyben gyermekkoruk lezárását és tanulmányaik kezdetét is jelentette.)*^[10]

Az alapiskolákban – az iszlám világban mindenütt – a Koránolvasást, írást és a szövegek memorizálását tanították elsősorban, nagy volt azonban az eltérés országoként (*régióknként*) abban a tekintetben, hogy hogyan következtek egymás után a tananyagok. A keleti területeken általában úgy kezdték a tanítást, hogy Korán-részleteket olvastattak és memorizáltattak a diákokkal. A kicsiknek először is azt kellett fűjniük, hogy „Vallom, hogy nincs több Isten, csak Allah, és Mohamed az Ő Prófétaja”. A szövegolvasás (*felidzés*) után nyelvtanilag elemezték az egészet, és a tanító próbálta minél világosabbá tenni a szöveg értelmét. Ibn Djubair, spanyolországi szerző „Utazás” című művében azt írta, hogy Damaszkuszban – csakúgy, mint más keleti városokban – a fiatalok tanítása a zsoltározás művészetére korlátozódik. Megtanítják nekik a lehető legtökéletesebben a Szent Könyvet, és különös gondot fordítanak a szövegek leírására. Az írástanítás Keleten általában külön, arra specializálódott tanár vezetésével folyt.^[11] Minden egyes betűt külön, nagy gonddal tanultak. Így az ottani területeken kiváló kalligráfusok nevelődtek.

Ezzel szemben az al-Andalúzban működő alapiskolákban és a tunéziai intézményekben, ahol sok spanyolországi tanító helyezkedett el, a legtöbb esetben nem a Koránolvasással kezdték tanulmányaikat a gyerekek. A legtöbben úgy vélekedtek, hogy először meg kell tanulni helyesen használni az arab nyelvet, hiszen csakis így lehet megérteni és magyarázni a Koránt. Abu Bequer ibn Arabi például azt írta, hogy meggondolatlan lépés a gyerekeket arra kötelezni, hogy Allah könyvével kezdjék tanulmányaikat, és azt olvassák, amit nem is értenek.^[12] Szerinte az arab nyelvvél és költéssel kell kezdeni az alapoktatást, azután pedig számolással kell foglalkozni, mert csak az effajta előképzettség teszi képessé a diákokat a Korán tanulására és felsőbb tudományok megismerésére.^[13] Sokan osztották e nézeteket.^[14] A spanyolországi iskolákban az írástanításra kevesebb időt és gondot fordítottak. Általában egész szavak, mondatok másolásával vezették be a gyerekeket az írás gyakorlatába, így az egyes betűk szép megformálására kevésbé fordítottak gondot. Bár kevesebb volt al-Andalúzban a kiemelkedő írásművész, mint Keleten, többen voltak azok, akik jobban tudtak írni, hiszen a nyelvtani szabályokat is tanulták az írás-gyakorlással párhuzamosan.^[15] A tanulás legfőbb módszere a memorizálás volt.

Felsőbb szintű oktatás és tudományrendszerezés

Az alapfokú oktatást követően a legfelsőbb szintű tudás keresése és terjesztése volt a muzulmán pedagógia legfőbb célja. Nem csupán a tudás (*ilm*) jelentését kutatták, hanem annak számos formáját és felhasználhatóságát is számba vették. Ez a szó jelentett még „képzést”, „értelmet”, „tudományt”, szóösszetételekben pedig egyes ismeretrészeket (pl.: *ilm al-nabat* = a növények ismerete, vagyis botanika). Többesszámú alakjával fejezték ki a tudományok összességét (*ulúm*).^[16] Az arab „tarbiya” szó a nevelést jelentette, „művelni”, „növelni” értelemben, és ha embernevelésről volt szó, akkor a „javítva, fegyelmezve nevelni” (*ta'dib*) és a „művelve, nyesegetve alakítani” (*tahdib*) szinonimákkal világították meg a fogalmat.^[17]

A 10. században élt tudós, Ibn 'Abd Rabbihi úgy definiálta a tudást és a nevelést, mint „olyan oszlopokat, amelyeken a vallás és a világ tengelye nyugszik. Ezek különböztetik meg az embert az állatoktól, az értelmes lényt az okatlanoktól. A tudás és a nevelés az értelem lényege, a test mécsese, a szív fénye és a lélek kormányja. (...) Ha egy gyereket nem nevelnének, nem tanítanak meg írni-olvasni, olyan lenne, mint a legostobább állat, a legzavarodottabb szörnyeteg.”^[18]

A középkori iszlám világ tudósainak többsége hasonlóképpen vélekedett, és ezért egész műveket vagy műrészleteket szenteltek a legfőbb pedagógiai kérdések tárgyalásának. Az ókori gondolkodók művein felnőtt, a görög, perzsa, indiai és más népek tudományos eredményeit lefordító és továbbfejlesztő arabok elsődleges kérdésnek tartották a nevelés szempontjából a tudományok rendszerezését. Ezt már az iszlám első évszázadaiban sem tekintették mellékes problémának, az intézményesült oktatás kiépülésével azonban mindez megkerülhetetlenné és elodázhatatlanná vált. Al-Kindi-től Ibn Khaldún-ig hosszú a sor, ha szeretnénk számba venni azokat a muzulmán tudósokat, akik – a tananyag-struktúra kialakítását is segítő – tudományrendszerezési munkákat végeztek. Valamennyien úgy vélték, hogy jöllehet, sokféle tudomány létezik, a

muzulmánoknak valamennyi iránt érdeklődniük kell. A tudományok között azonban hierarchikus viszonyt írtak le, amely rendszer csúcán, a legmagasabb szinten a vallástudomány állt. A tudományok rendszerét többen úgy képelték el, hogy a tudás egységes fájának ágai az egyes tudományterületek, amelyek között vannak elméleti, gyakorlati és hasznos vagy produktív tudományok.^[19] A korabeli iszlám felfogás szerint akik csak egyetlen tudomány tanulmányozásának szentelik magukat, azok lehetnek ugyan tudósok, de művelt embernek – aki a bölcsesség elérésére törekszik – csak a sokoldalúan képzettek nevezhetőek. Ez a gondolkodásmód határozta meg az oktatási intézményekben tanított tananyagot is, Damaszkusztól Córdobaig. Már az alsó szinten is törekedtek a sokoldalú képzésre – különösen al-Andalúzban –, mert úgy vélték, az írás-olvasás és a Korán megtanulása nem elegendő a vallás, Allah lényegének megértéséhez. A 10. századtól kialakuló és elterjedő madraszákban, melyek a közép- és (részben a) felsőfokú képzés szinterei voltak, illetve a felsőoktatás egyéb formái esetén még inkább fontosnak tartották a z elsajátítandó tudományterületek meghatározását, a közöttük lévő kapcsolatrendszerek leírását és a tananyag tartalmának, sorrendjének kidolgozását.

Anawati különböző tanulmányaiban mintegy 20 olyan klasszikus arab művet elemzett, amelyekben megtalálható a tudományok valamiféle rendszerezése. Ezek között vallásos és filozófiai értekezések éppúgy szerepelnek, mint eretnekek írásai.^[20] A keleti világ nagy rendszerezői közül kiemelkedett például al-Kindi, al-Farabi, al-Gazali és Ibn Sina (*Avicenna*), akik nem csak tanítottak, hanem a görögökhöz hasonlóan megpróbálták osztályozni is a tudományokat, értékük, hasznosságuk, nemességük szerint. Az ő nyomdokaikon jártak azok az andalúzok, akik ugyanezt kísérelték meg: Ibn Hazm és Sa'id.

Az első tudomány-rendszerezésről szóló munkát a 9. században al-Kindi készítette el. Az ő munkájára és görög művekre alapozva al-Farabi meghatározó jelentőségű könyvet írt a 10. században. A tudományok felsorolása (*Ihsa' al-ulum*) című munkát a középkori Európában is használták, és latin fordítása jelentős hatást gyakorolt a skolasztika kibontakozására.^[21] A művet Sevillai János és Cremonai Gerhard fordították latinra, és ez utóbbi mester *De Scientiis* című munkája vált használatossá a keresztények körében. (*Létezett a mű héber nyelvű változata is.*)^[22] Al-Farabi, a sokoldalú tudós szerencsés pillanatban került Bagdadba, ahol az Abbászidák alatt akkoriban virágoztak a tudományok. A rendkívül művelt férfiú elsősorban Arisztotelész műveinek magyarázataival hívta fel magára a figyelmet, különösen annak *Organon* című könyvét tanította. Az ókori görög tudós nyomán, de annak tudományrendszertanát módosítva írta meg saját könyvét.^[23]

Műve 5 fejezetre oszlik, és rendszere általános hasznát maga a szerző úgy ecsetelte, hogy ez segít hozzá az ember, a világ megismeréséhez. Különbséget tett az igazi tudós és a fontoskodó ember között: míg az előbbi a tudományok lényegének és egymáshoz való viszonyának megismerésére törekszik, az utóbbi olyan tudást emleget, amelynek nincs is birtokában.^[24] Műve első nagy fejezetében a nyelvtudományról írt, amely a tudományok tanulmányozásának abszolút alapját jelenti minden népnél, bár ő természetesen elsősorban az arab grammatikára utalt. A 2. rész, melyet követői a „legaprólékosabb és legokosabb” résznek tartottak, és saját műveikbe is beépítették, a logika tudományáról szól. Al-Farabi szerint e tudomány hasznos és szükséges ahhoz, hogy valaki tanulmányokat folytasson. A propedeutikus tudományok alkotják rendszertanában a 3. nagy csoportot, ezen belül hét területről írt: az aritmetika, a geometria, az optika, az asztronómia, a zeneelmélet, a súlymértekek tudománya és a mérnöki tudás jelentik itt a főbb részeket. A 4. fejezetet a tudós a fizika és metafizika tudományáról írta, számos diszciplínára tagolva rendszertanának eme részét. A metafizikáról azt írta, hogy a legtökéletlenebbtől a Legtökéletesebbig lehet emelkedni általa, az Örök Létezőig, amely egységbe foglalja a összes létezőt. Az utolsó fejezetet pedig a politikának, a jognak és a teológiának szentelte, és e résznél is jól felismerhető Platon és Arisztotelész hatása. A vallástudományról írott szavait – a logikáról szóló fejezet mellett – halála után a legtöbbet emlegették.^[25] Jóllehet, maga al-Farabi is írt műveket alkímiáról, álommagyarázatról és más okkult tudományokról, osztályozásában ezek nem szerepeltek.^[26] Rendszerét kisebb változtatásokkal Ibn Sina is átvette. Ő nem egyszerűen kapcsolódásokat állapított meg a tudományok között, hanem nagyon határozottan alá- és fölérendeltségi viszonyokról beszélt, melyeket szerinte a bölcsesség elérésére törekedve figyelembe kell venni.^[27]

Hozzá hasonlóan jól ismerte a tudás-elsajátítással és a tudományokkal kapcsolatos problémákat a perzsiai születésű al-Gazali (1058-1111), aki a híres bagdadi Nizámijja akadémiának volt a vezetője. Bevezetés a tudományokba (*Ihya*) című könyvéről Asin Palacios 1904-ben „Egy muzulmán kompendium a pedagógiáról” címmel írt tanulmányt.^[28] E műve valóban nem csupán a tudományok rendszerezésével foglalkozó mű volt, hanem az oktatásban közvetlenül is hasznosítható tanulmány-rendszer, haladási terv is. A tudományok osztályozását ő is azok tulajdonságai, hasznosságuk és tartalmuk természete szerint végezte el. Szerinte is minden tudomány tanulmányozásának végső célja az, hogy az ember Allahhoz váljon hasonlatossá, ehhez pedig feltétlenül szükséges a nevelés, mely szerinte a „legnemesebb művészet”. Al-Gazali, miközben a tudományokat rendszerezte, művében kora felsőbb szintű oktatásának panorámáját adta. Vallásos és világi tudományokra osztotta az egyes diszciplínákat. A világi tudományok szerinte azok, amelyek a földi, a napi élet során az emberek segítségére vannak. Alaptudományoknak tartotta ezen belül pl.: a mezőgazdaságot, az orvostudományt, az aritmetikát és geometriát, az építészetet és a politikát. Ipari tudományokról (pl.: *metallurgia, fonás*) és kiegészítő tudományokról (*pékmesterség, kovácsmesterség*) is beszélt. A vallásos tudományok pedig elvezetik a földi létben boldoguló embert a Legfelsőbbhöz: alaptanulmányokról írt al-Gazali a Korán, a Próféta mondásai és cselekedetei, az iszlám egyház doktrínái kapcsán. Származéktudományoknak nevezte a kánonjogot és a misztikus-aszkétikus erkölcsöt, propedeutikusnak a z arab nyelvet és grammatikát, kiegészítőnek pedig a Korán-szövegek olvasásának, magyarázatának és kritikájának tudományát.^[29] A szufi gondolatkörben mozgó tudós egyértelműen kiemelte az utóbbiak, vagyis a vallásos tudományok felsőbbségét, és éppen emiatt úgy vélte, a szülők nevelésben betöltött szerepét minimálisra kell korlátozni a lelki vezető mellett.^[30]

A középkori al-Andalúzban a legteljesebb tudomány-rendszer és pedagógiai terv megalkotása a cordobai születésű arab gondolkodó, Ibn Hazm (994-1063) nevéhez fűződik.^[31] A polihisztor ismert volt mint költő, filozófus, történettudós, moralista, jogász és teológus, és megszámlálhatatlanul sok művet alkotott. A tudományok kategóriái (*Maratib al-ulum*) című művében az andalúziai tudósok közül legteljesebben fejtette ki a tudás és a tudományok rendszerét. Ő is úgy vélte, hogy csak a tanulás mentheti meg és emelheti fel az embert, bár A vezetés könyve (*Kitáb al-ajlaq*) című munkájában azt írta, hogy „ha a tudásnak nem volna más értelme, mint az, hogy egy tudatlan elfogadjon benneteket, és hogy egy tudós tiszteljen és becsüljön, még ez is elegendő volna, hogy elmerüljetez benne. (...) Hogyan lehetséges hát nem keresni a bölcsességet, látva számos ablakát ebben és az eljövendő életben? A tudatlanság átka okoz minden rosszat...”^[32]

A tudományok kategóriái című könyve tehát egy egészen egyedülálló pedagógiai mű a spanyolországi iszlám történetét

tekintve. Az első részében az egyén neveléséről értekezett, kiemelve, hogy a tudás megközelítése és átadása is erény, és minél több könyvből tanul valaki, annál többre viszi. Úgy vélte, senki nem tud elérni a tudományokhoz, ha nem hallgat, ír, olvas és nem végez maga is kutatásokat. Számos más muzulmán gondolkodóhoz hasonlóan elítélte azokat, akik gazdagságra és hírnévre áhítozva tanulnak, hiszen „ha valaki a tudományoknak szenteli magát, nem ebben az életben nyeri el jutalmát.”^[33]

A nevelésre vonatkozó útmutatása az alábbiakban foglalható össze: 5 éves kor körül kell kezdeni a gyerekek tanítását, alapfokon az írás, olvasás és a Korán elsajátítása a cél.^[34] A középfokú tanulmányokat a grammatika és a lexikográfia tanulásával kell megalapozni, ám a költészetéről úgy vélekedett, hogy nem a legmegfelelőbb „tananyag” az ifjúság neveléséhez. Különösen kerülendőnek tartotta az élvezetek felé terelő szerelmes verseket; az elválásról és sivatagokról szóló költeményeket, mert ezek a család elhagyására ösztönöznek; a nyomorúsággal és háborúval összefüggő verseket, mert ezek rombolásra, gyilkolásra ösztökélnek; a szemtelen, áskálódó emberek ajkán született szatirikus költeményeket valamint az uralkodókat dicsőítő, rossz ízléssel, hamis módon megírt énekeket.

Ezt követően a számolási ismeretek elsajátítása jelenti az oktatás anyagát: a négy alpművelet, a törtszámok, a síkgeometria, a földmérés, az égitestekről szóló ismeretek és Eukleidész *Elemek* című műve. A csillagászatról szólva elutasította az asztrológiát.

Ezután kell tanulnia a diáknak logikát, mert csak így lesz képes megkülönböztetni a igazat a hamistól, megérteni a természettudományokat; valamint tanulmányoznia kell a „fajok tudományát” (= *állatok, növények, kőzetek rendszerét*) és az orvoslást. Külön kiemelte az ókori és kortárs népek történetét, és felhívta a figyelmet arra, hogy mennyire fontos hanyatlásuk forrásokkal alátámasztott tanulmányozása, a történelmi folyamatok megértése, valamint az erényes személyek életrajzával való megismerkedés.^[35] Fontos a z etnológia, a mi az ő felfogásában az arab törzsek, klánok és családok közötti vérségi kapcsolatok ismeretét jelentette.

A legfelsőbb szintű tudás, amellyel mindenkinek foglalkoznia kell, a vallásos törvény (*shari'ah*). A felsőfokú oktatás fókuszában így tehát Ibn Hazm szerint is a koranikus tudományok, a Próféta hagyományai és cselekedetei, a vallásjog és a teológia áll. A többi tudomány tanulmányozása csak előkészület ezek megértéséhez.

Könyvében a cordobai tudós úgy vélte, hogy ha valaki nem képes arra, hogy minden tudományban kiemelkedjen, szükséges, hogy legalább elképzelése legyen valamennyiről, azaz sokoldalú, általános nevelést kívánt. Több más muzulmán gondolkodóhoz hasonlóan mélységesen lesújtó volt a véleménye azokról, akik a saját tudományukon kívüli tudományok művelőit nem értékelték vagy becsmérelték. Egyik tudomány sem érhető a többi nélkül, így csak azok emelkedhetnek ki tudásukkal, akik minden tudományból merítenek ismereteket – fogalmazta meg az elérendő eszményt az andalúziai polihisztor.

Könyvének második részében a tudományok rendszeréről írt Ibn Hazm, kiemelve az egyes népekre jellemző, az általános érvényű és a „vegyes”-típusú tudományokat. az előbbi csoportba tartoznak szerinte a teológia, a történelem és a filológia.^[36] Az általános érvényű tudományokat a matematika, az orvoslás a csillagászat és a filozófia teszi ki, a retorika, poétika és álommagyarázat pedig „vegyes” tudásanyag.

Ezekon kívül szerinte tudománynak lehet még nevezni a kereskedelmet, az építészetet, szövést, hajóépítést, mezőgazdaságot és kertművelést, ám ezek csupán arra valók, hogy a mindennapi szükségleteket kielégítsék, és nem a magasabb célok beteljesítését szolgálják.^[37]

Más andalúziai szerzők, például Sá'id (1029-1070), nem tulajdonítottak egyik tudománynak sem nagyobb jelentőséget, mint a másoknak. A Népek kategóriái (*Tabaqat al-umam*) című művében ez a 11. században élt tudós Ibn Hazm-mal ellentétben nem a nyelvészeti és vallásos tudományokra helyezte a hangsúlyt, hanem inkább a természettudományok vonzották. A különböző ókori népek kultúrtörténetét leírva úgy gondolta, hogy azok értek el látványos eredményeket, akik kiemelten figyelmet fordítottak a tudományokra, így az indiaiak, a perzsák, a káldeusok, a görögök, a rómaiak, az egyiptomiak, a zsidók és az arabok.^[38]

A középkori iszlám világban a muzulmán pedagógia elméletének és gyakorlatának valamint a tudományok rendszerének nagy összefoglalója az az Ibn Khaldún volt, akinek magyarul is olvasható *Bevezetés a történelembe (Al-Muqaddima)* című műve ma is az iszlám művelődés- és neveléstörténet egyik legkiemelkedőbb forrása.^[39] A mű mintegy egyharmadát teszi ki az a zárórész, amely Simon Róbert megfogalmazása szerint „lényegében egy kidolgozott és sok vonatkozásban önálló »tudománytan«, melynek elemzése még ma sem végigvitt.”^[40]

A középkori iszlám kultúra tudományrendszerezéssel foglalkozó műveinek vázlatos bemutatása is rámutat a téma bonyolult és összetett voltára. A muszlim nevelési gyakorlatot és elméletet (*is*) segítő, esetenként abból kiinduló rendszerezési törekvések összegyűjtése, elemzése és összevetése nagy lépéssel vihet közelebb az iszlám kultúra történetének és lényeges vonásainak megértéséhez. Csakúgy, mint a korábban élt ókori – elsősorban a görög – társadalmakban, az arabság körében is fontosnak tartották a tudás mind szélesebb körű elsajátítását, az ember tökéletesedését, a tudományok művelését. A tudományok rendszerezése és a tanulmányok tervének, a tanítás menetének kidolgozása ennek elengedhetetlen feltétele volt. Platon, Arisztotelész és mások nyomdokain jártak azok a tudósok, akik e tudománytanokat megalkották. Az ő műveik fordítása révén került kapcsolatba Európa az ókori szerzőkkel, és indult meg a középkori európai kultúra és nevelés fejlődése. A sokoldalúan képzett, bölcsességre törekvő ember muszlim eszményének leírásából mai tanterveink összeállításánál is sokat meríthetünk.

JEGYZETEK

1. Chejne, Anwar G.: *Historia de Espana musulmana*. Catedra, Madrid, 1993. 159. o.
2. Nasr, Seyyed H.: *Sciences et savoir en Islam*. Sinbad, Paris, 1979. 64. o.
3. *Historia de la Humanidad 3. Les grandes civilizaciones medievales I*. Ed. Elisséeff, Vadim és munkatársai; Planeta, Barcelona, 1977., 486. o.

4. Vemet, Juan: El islam en Espana. Mapfre, Madrid, 1993., 31. o.
5. Uott. 32. o.
6. Delgado, Buenaventura (ed.): Historia de la educación en Espana y América I. – La educación en la Hispania antigua y medieval. Fundación Santa María, Morata, Madrid, 1992., 181. o.
7. Simon Róbert: Korán – A Korán világa. Helikon, Budapest, 1994., 492-493. o.
8. Uott., 485. o.
9. Barcilo, Carmen: Mujeres, campesinas, mudéjares. In: Viguera, María José (ed.): La mujer en al-Andalus. Madrid-Sevilla, 1989., 216. o. és Marín-Guzmán, Roberto: La familia en el islam. In: Estudios de Asia y Africa. N 99., 1996/1., XXXI. évf., 128. o.
10. Galino, María Angeles: Historia de la educación I. Gredos S. A., Madrid, 1968., 455. o.
11. Elisséeff, Vadime és mtsai (ed.)... i. m., 489. o.
12. Ribera y Tarrago, Julian: La enseñanza entre los musulmanes españoles. In: Disertaciones y opusculos I. Madrid, 1928., 264. o.
13. Uott., 264. o.
14. Galino, María Angeles... i. m., 457. o.
15. Ribera y Tarrago, Julian... i. m., 265. o.
16. Rosenthal, F.: Knowledge Triumphant: The Concept of Knowledge in Medieval Islam. Leiden, 1970.
17. Gardet, L.: Notion et principes de l'éducation dans la pensée arabo-musulmane. In = L'enseignement en islam et en Occident au Moyen age. Librairie Orientalist Paul Geuthner, Paris, 1977. 3. o. (*A továbbiakban: L'enseignement...*)
18. Chejne i. m. 153. o.
19. Nasr i. m. 58. o.
20. Anawati, C. G.: Classification des sciences et structure des summae chez les auteurs musulmans. In = L'enseignement... 61. o.
21. Vemet, J. i. m. 43. o.
22. Nasr i. m. 59. o.
23. Munk, S.: Des principaux philosophes arabes et de leur doctrine. Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 1982. 341. o.
24. Al-Farabi: Catálogo de las ciencias. Ed.: Palencia, A. G., Madrid, 1953. 14. o.
25. Uott. 1-81. o.
26. Nasr i. m. 59. o.
27. Anawati i. m. 64-65. o.
28. Díaz, Capitán A.: Historia del pensamiento pedagógico en Europa. Dykinson, Madrid, 1991. 211. o.
29. Uott. 212-215. o.
30. Gardet i. m. 4. o.
31. Diccionario de filosofos. Rioduero, Madrid, 1986. 657. o.
32. Idézi: Chejne i. m. 154. o.
33. Uott. 155. o.
34. Delgado, B. (ed.): Historia de la educación en Espana y América. Fund. Santa María, Morata, Madrid, 1992. 182. o.
35. Chejne i. m. 157. o.
36. Hernández, m. C.: Historia del pensamiento en el mundo islámico 2. El pensamiento de al-Ándalus (siglos IX-XIV). Alianza, Madrid, 1996. 365. o.
37. Chejne i. m. 158. o.
38. Sá'id al-Andalusi: Science in the Medieval World – Book of the Categories of Nations. University of Texas Press, Austin, 1991.
39. Ibn Khaldún: Bevezetés a történelembe. Osiris-Századvég, Budapest, 1994. Ford.: Simon Róbert
40. Uott. 594. o.

